

LA MORT DE L'ESCOLÀ: DE VALLFOGONA A VERDAGUER

MARIA ROSA SERRA MILÀ

A casa nostra trobem documentats els escolans per primera vegada a començaments del segle XIII, quan el monjo Ferrer de Sant Cugat en el *Liber Consuetudinum* indica l'obligació del preceptor d'ensenyar a llegir, escriure i cantar els infants del monestir.¹

Com sabem, la funció principal de l'escolà és la d'acòlit o ajudant en les misses, cosa que fins al Concili II del Vaticà consistia bàsicament a ajudar el capellà a posar-se i treure's les vestidures i els ornaments, col·locar el missal, fer dringar les campanetes en el moment oportú, servir el lavabo i respondre el celebrant amb les frases llatines corresponents, a més de fer genuflexions i senyals de la creu diverses al llarg de la celebració, o d'encensar en els oficis de Rèquiem. En aquest context, l'escolà és el personatge tendre i espontani que contrasta amb la seriositat i el hieratisme de les funcions litúrgiques i que sovint és el centre de l'atenció i de la simpatia dels fidels.

En algunes esglésies grans i monestirs, com un element més de lluïment, els escolans són nombrosos i formen una escolania de nens cantaires. En aquests casos, i ja des de ben antic, la institució religiosa s'ocupava de l'alimentació, el vestit i la formació escolar, religiosa i musical de l'escolà. Freqüentment, la comunitat religiosa també assumia la funció de preparar el futur professional del noi, ja fos dintre de l'orde religiós, ja fos a fora. Per tot això, en general, les places d'escolà eren, i en alguns casos són encara, cobejades. Així mateix, com ens indica l'etimologia del castellà *monaguillo* i de l'italià *chiericheto* ('petit monjo' o 'petit clergue'), els escolans eren una

¹ *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Claret, 1998-2001. (s.v. *escolà*).

important pedrera o planter d'eclesiàstics. Per exemple, tenim constància que més de dos-cents escolans de Montserrat van esdevenir monjos.²

La figura de l'escolà és sovint present en la literatura medieval i moderna, entre altres raons, perquè molts dels nostres literats eren religiosos. Trobem aquest personatge en obres d'instrucció religiosa, com ara *Lo escolà, o sian conferències entre un missionista y un jovenet*,³ però també sovint el trobem com a personatge de peces humorístiques, com ara els anònims *Entremès de ne Vetllòria*,⁴ i *Cheroni i Bartoleta, o La viuda i l'escolà*,⁵ o l'*Entremès de les beates*, de Pau Puig,⁶ o també de narracions, com ara el *Diàleg de l'estudiant i la majordona*,⁷ en prosa, o el *Cuento de un rector y de un escolà que-l servia*,⁸ en vers.

En aquestes darreres dues peces, també anònimes, es reflecteixen unes altres funcions de l'escolà, com a servidor del capellà:

“Lo escolà
servia à dit capellà,
y no volia
que-l servís ninguna tia;⁹
dit escolà
servint à dit capellà
li cuynava,
la casa li endreçava
gallardament,
en tot era diligent
i important,

² *Llibre d'or de l'escolania de Montserrat amb motiu dels cinquanta anys d'entrada en ella del Rvm. P. Dom Antoni Mª Marcet OSB (1886-1936)*. Barcelona: Unió d'Escolans de Montserrat, 1936, pàg. 54-64.

³ Pere Alibés. *Lo escolà, o sian, Conferències entre un missionista y un jovenet : a qui se li donan algunas reglas per servir bé la Santa Missa*. Vic: Impremta de Lluçia Anglada, 1858.

⁴ *Entremesos mallorquins*, a cura d'Antoni Serrà. Barcelona: Barcino, 1995, pàg. 357-394.

⁵ *Cheroni i Bartoleta, o La viuda i el escolà, tonadilla popular ...* València: Impremta d'Ignasio Boix, 1860.

⁶ Pau Puig. *Obra catalana*, a cura de Maria Rosa Serra Milà. Barcelona: Barcino (en premsa).

⁷ *Diàleg de l'estudiant i la majordona*, a cura d'Enric Prat i Pep Vila. “Senhal”, 116 (2009).

⁸ *Cuento de un rector y de un escolà que-l servia*. Barcelona: Antoni Cavalleria, 1694. També n'hi ha una edició de ca. 1760.

⁹ tia: 'majordona'.

no manco gentil gormant
que valerós (...)" ¹⁰

Tant en les narracions com en els entremesos i, sobretot, en el *Cuento de un rector y de un escolà que-l servia*,¹¹ l'entroncament amb la literatura picaresca és evident: en unes èpoques de penúria alimentària, l'escolà, com també el pigall i l'estudiant, representa el minyó eixerit que se les enginya per menjar i per gaudir dels plaers elementals de la vida.

Avui volem comparar tres poemes d'autors, d'èpoques i d'estils diferents que tenen un mateix tema: la mort d'un escolà. Tots tres autors eren religiosos, i van viure i escriure amb poc més d'un segle de diferència entre ells.

El primer poema és l'"Epitafi del Rector de Vallfogona al seu escolà". El títol ens indica una relació estreta entre Francesc Vicent Garcia (Tortosa 1580- Vallfogona de Riucorb 1625) i l'escolà difunt. Format per dues dècimes heptasil·làbiques, la primera comença per la fórmula més utilitzada en els epitafis i es refereix a la llàstima per la mort del noi, a través d'una personificació metonímica de les campanes que l'escolà solia fer repicar. A continuació, i en un to molt contingut, sense dramatisme, el Rector fa un joc de paraules amb el doble sentit del verb *partir*, al·ludint, per una banda, a la curta vida del noi, de la qual la meitat exacta havia servit a l'Església, i per l'altra, a la seva prematura marxa o traspàs a millor vida.

La segona dècima també s'inscriu plenament dins la tradició dels epitafis, que en els darrers versos demanaven al caminant que passava prop de la tomba o al lector una pregària en favor del difunt. Però el Rector, com correspon a un autor barroc, farceix la petició d'hipèrbats i d'altres figures

¹⁰ *Cuento de un rector y de un escolà que-l servia*, pàg. 1.

¹¹ El resum argumental del *Cuento* és el següent: un dia que el rector trigava a venir, l'escolà va tastar les perdius que havia preparat per dinar i les trobà tan exquisides que no s'hi va poder resistir i se les va acabar. Aleshores el noi, tement el càstig del seu amo, decideix enverinar-se amb allò que aquest li ha dit que era metzina i que resulta ser vi. Quan el rector troba l'escolà embriac, que se li confessa pensant-se que és a punt de morir, el rector es penedeix d'haver-li mentit i no castiga la trapelleria. Però el *Cuento* acaba dient: "No us fieu ab escolans/ los qui teniu confituras/ tancau-las ab tancaduras/ ab dotze claus y dos mans".

literàries que dificulten la comprensió i obliguen el lector a esmolat l'enginy. Ens diu que el cos de l'escolà descansa sota la pica d'aigua beneïda que el noi en vida havia omplert sovint i que ara l'aigua es filtrarà fins als seus ossos. I acaba demanant als lectors que valorin davant de la pica plena del líquid sant quins compassius sufragis mereix el seu estadat.

No sabem si aquest epitafi va contribuir a bastir la llegenda al voltant del Rector de Vallfogona, el seu escolà i la majordona. El cert és que moltes de les rondalles sobre el Rector presenten un escolanet de gran vivesa, que gairebé sempre se surt bé de les trapelleries gràcies al seu enginy. Per exemple, Amadeu Amenós en *El Sr. Rector de Vallfogona i el seu eixerit escolanet*¹² ens conta algunes de les rondalles que havia sentit explicar sobre l'escolà, segons les quals aquest es deia Peret i tenia sis anys quan el Rector li va ensenyar a ajudar la missa i a ocupar-se de les coses de l'església. Una de les rondalles més cèlebres que tenen l'escolà com a protagonista és la de les perdius, que té semblances amb el *Cuento de un rector y de un escolà que-l servia*, de què hem parlat abans, però que aquí guanya encara en comicitat per incorporar un tercer personatge que, enganyat per l'escolà, dóna una falsa interpretació a la situació.¹³

Si en l'epitafi del Rector de Vallfogona els jocs literaris d'enginy amaguen o predominen per sobre del sentiment de pèrdua, en el poema següent ens sorprèn l'absència total de dramatisme, gairebé la frivolitat, amb què es tracta la mort, fins i tot quan el difunt és una persona jove.

Es tracta d'un poema de Pau Puig (Barcelona? 1722-1798), clergue del convent barceloní de Sant Sebastià, que en la seva època va ser ben conegut per les prèdiques amenes que feia i també pels poemes de to festiu, en català i en castellà, farcits de jocs de paraules i d'enginy, que circulaven de manera

¹² Amadeu Amenós. *El Sr. Rector de Vallfogona i el seu eixerit escolanet*. Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 1959.

¹³ L'escolà Peret s'ha menjat una de les dues perdius que ha cuinat per al Rector i un convidat seu. Després de rumiar com ho podria fer perquè no li toqués el rebre, diu al convidat que vigili si veu que el Rector esmola els ganivets, perquè aquest té el mal costum de tallar les orelles dels seus hostes. Quan el Rector es prepara per tallar la carn de les perdius esmolant els ganivets, el convidat fuig espantat. El Rector pregunta per què se'n va i l'escolà li respon que s'enduu les perdius. Aleshores el Rector li crida: –Home, almenys deixi'n una! I l'home, pensant que el Rector es refereix a les orelles, li respon de lluny: –Ni una ni cap.

manuscrita. És autor, a més, d'una comèdia de sants, de tres entremesos i d'un pronòstic humorístic.

Amb cinc dècimes de to benhumorat, Pau Puig explica el cas d'un escolà molt murri, que robava ciris d'un convent per vendre'ls després a baix preu als afores de la ciutat. El poema comença amb la fórmula tradicional dels epitafis, igual que el de Vallfogona: *Aquí jau un escolà*. I tot seguit trobem ja el primer joc de paraules dels molts que conté el poema, amb expressions o mots de doble sentit: En aquest cas, es tracta d'una paradoxa en forma de comparació (*visqué com si moria*), paradoxa que l'autor ens explica a continuació amb una expressió de doble sentit. La segona part de la dècima s'adreça al lector per assegurar-li que el minyó obtindrà el perdó diví gràcies a les influències del seu còmplice comercial, ja que l'escolà amagava els comptes del negoci darrere una imatge del sant Crist.

Amb nombroses frases fetes amb els conceptes de cera, de candela i de ciri, també s'adrecen al lector la segona i tercera dècimes per fer-li admirar humorísticament la diligència i la previsió de l'escolà, que sense saber-ho s'havia preparat la cera per al seu propi funeral. Les dues dècimes següents ens detallen com actuava l'escolà en benefici propi: amb dobles sentits, Pau Puig ens diu que el noi portava *bòria avall* els ciris *presos*, en una al·lusió al camí que feien com a càstig els lladres i delinqüents de Barcelona, mentre eren assotats. El poema acaba amb un altre joc de paraules sobre la fi de l'escolà.

Tot i que no sabem quina relació tenia Pau Puig amb l'escolà de dots comercials, podem suposar que aquest ajudava les misses que es feien a l'església de Sant Sebastià, al costat del convent dels clergues regulars menors, al qual pertanyia el pare Puig. Però també podria ser que l'autor hagués sentit explicar l'anècdota en una altra de les esglésies o convents als quals anava sovint a predicar.

En tota la composició, sota l'elogi humorístic, podem observar una absència total de moralitat o de reprensió i, en canvi, sí que hi trobem una certa tolerància bonhomiosa envers les malifetes d'un infant, com també la trobem a la literatura picaresca i als contes i entremesos que citàvem abans.

La pràctica de vendre ciris en benefici propi devia ser relativament freqüent en els escolans, ja que hem trobat un refrany que així ens ho fa creure: "Escolà que ven la cera i està sense comanar, *rapaverunt* de l'altar (Val.)" (DCVB, s.v. *escolà*). I també era ben freqüent en els segles XVII i XVIII

d'escriure epitafis humorístics, en el joc barroc de contraposar la vida i la mort. Alguns dels autors que van conrear aquest gènere són Lope de Vega, Góngora, Moratín, Lista, Gerardo Lobo, Francesc Vicent Garcia i Fontanella.

Si ben poca cosa sabem de l'escolà negociant, en canvi tenim moltes dades biogràfiques i bibliogràfiques de l'escolà de Montserrat, que Jacint Verdaguer (Folgueroles 1845-Barcelona 1902) va immortalitzar amb el seu poema, en el segle següent.

Nascut a Vilafranca del Penedès el 1849, l'escolà difunt es deia Eudald Miró i Florença i va entrar a l'Escolania el 1857. El nen Eudald era de talent mitjà, però tenia bones notes en solfeig, en piano i en orgue i, sobretot, mostrava una gran aplicació i una conducta exemplar. El 1862 se li declarà el tifus i va morir el 15 d'agost. Durant el funeral, a mitja absolta, quan un dels tiples es posà a plorar, tots els altres escolans van contagiar-se de l'emoció i durant una bona estona la simfonia va quedar interrompuda i substituïda pels sanglots infantils.¹⁴

Vegem ara com aquest fet va inspirar el cèlebre poema de Verdaguer: des del 1873, Mossèn Cinto anava sovint a Montserrat, especialment amb motiu de la preparació de les festes del mil·lenari i de la coronació de la Mare de Déu de Montserrat, que van tenir lloc entre els anys 1880 i 1881. Fruit d'aquestes visites i de la devoció per la Verge bruna, el 1880 va publicar el poemari *Montserrat*. Però en aquesta primera edició no hi figura encara el poema "La mort de l'escolà", que va ser publicat per primera vegada dins el volum *Caritat* el 1885.

Caritat és un llibre miscel·lani que Verdaguer va publicar com a ofrena als damnificats d'una catàstrofe: el desembre de 1884 un terratrèmol havia fet estralls a Andalusia i deixà moltíssima gent sense casa. A Catalunya es varen fer collectes per ajudar les víctimes i Verdaguer va voler solidaritzar-s'hi fent donació dels drets de *Caritat*. Entre els poemes del llibre trobem "La mort de l'escolà", dedicat al pare Ramiro Rodamilans. Monjo de Montserrat i amic personal de Verdaguer, Ramir Rodamilans va ser la persona que va explicar a Verdaguer l'anècdota esdevinguda anys abans en l'enterrament

¹⁴ Ramon Colomé. *La mort de l'escolà*, dins "Revista Montserratina", 3 (1911), any V, pàg. 112-118.

d'un escolà. Segons Esteve Calzada,¹⁵ mossèn Cinto portava sempre una llibreta per apuntar idees i sensacions dels viatges i converses. Probablement hi va anotar la història de l'escolà difunt i del plor que va dominar els seus companys i, probablement, dels apunts d'aquesta llibreta devien originar-se molts dels poemes recollits a *Caritat*.

En el manuscrit 377-III de la Biblioteca de Catalunya, hi podem veure diverses versions autògrafes del poema "La mort de l'escolà", però només una porta data, que correspon al 8 de novembre de 1884,¹⁶ és a dir, poques setmanes abans de la catàstrofe d'Andalusia. El mateix Verdaguer, en la dedicatòria de *Caritat*, diu: "... aprofití algun retall, doní forma a alguna idea, i veus aquí la història d'aquest petit llibre que, per nostres germans d'Andalusia, poso (...) com una almoina del cor."¹⁷ Així, el poema que ens ocupa devia ser un d'aquests "retalls" en fase de recent elaboració. Quan l'any 1899 "La mort de l'escolà" s'inclogué dins el volum *Montserrat*, l'autor hi va fer tretze esmenes i hi va afegir quatre versos.¹⁸

En la seva versió definitiva, el poema està format per 44 versos hexasil·làbics, que alternen la rima masculina en /á/ en els versos parells amb els versos senars, que són femenins i sense rima. Una versificació i un ritme propis de la poesia popular, el llenguatge planer, les freqüents repeticions –sobretot del verb *plorar*, contraposat sovint a *cantar*–, les comparacions i les metàfores entenedores, així com altres figures retòriques, sovint referides a la naturalesa, aconsegueixen donar un to molt emotiu i ingenu a aquest poema.

L'any 1899, Antoni Nicolau va posar música a "La mort de l'escolà": amb alguns petits canvis, va convertir el poema en una composició coral que combina la polifonia amb el solo de veu blanca. Aquesta peça va ser estrenada per l'Orfeó Català l'1 de gener de 1900, amb gran èxit. Cal dir que aquesta versió musicada del mestre Nicolau, que es va cantar en nombroses

¹⁵ Esteve Calzada i Alavedra. *La mort de l'escolà: llegenda, història i anècdota*. Barcelona: Millà, 1955.

¹⁶ Francesc Xavier Altés i Aguiló. *Jacint Verdaguer i Montserrat*. Barcelona: Publ. de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 103.

¹⁷ Jacint Verdaguer. *Poesia, I*. Barcelona: Proa, 2005, "Totes les obres, III", pàg. 291.

¹⁸ Maur M. Boix i Selva. Del "*Llegendari*" de Montserrat", dins "Serra d'Or", 506 (feb. 2002), pàg. 23-24.

ocasions a Catalunya i a l'estranger, va contribuir a la gran popularitat del poema, que segons Josep Maria de Sagarra, constitueix "el poema potser més pur i més celestial de mossèn Cinto".¹⁹

En conclusió, podem observar que a partir d'una circumstància molt semblant els nostres autors han escrit tres poemes molt diferents. Difereixen en la llargada, en la mètrica, en la llengua i en l'estil... però sobretot difereixen en el to: el to neutre del Rector de Vallfogona, el to humorístic de Pau Puig, el to sentimental de Verdaguer. En aquests poemes, els tres autors són fidels a la seva època i exemplifiquen amb precisió les característiques del Barroc, del Rococó i del Romanticisme, respectivament.

ANNEX

Epitafi a la sepultura de un escolà de l'autor, que lo enterraren baix la pica de la aygua beneyta²⁰

Assí jau un escolà
del temple de Vallfogona,
que dol y llàstima dóna
als bronzes que repicà:

En los breus anys que logrà	5
tant bon designe prengué,	
que de dotse que'n visqué,	
sis a la Iglésia'n serví	
y a millor vida partí	
lo qui la partí tant bé.	10

¹⁹ Josep M. Sagarra. *Memòries*. Barcelona: Aedos, 1954, pàg. 271.

²⁰ *La armonia del Parnàs, de Francesc Vicent García*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona; [València]: Publicacions de la Universitat de València, 2000 (edició facsimil de Barcelona: Rafael Figueró, 1703), pàg.162.

De sos ossos lo descans
 baix de aquesta pica-s funda,
 que li torna, quant inunda,
 l'aygua que hi posà ab sas mans.
 Inferèscan los humans 15
 pits, de aquesta pedra dura,
 que ab sa limfa santa y pura
 tals oficis regoneix,
 los sufragis que mereix
 de ells aquesta sepultura. 20

A un escolà, gran lladre, que robaba molta cera en cert convent, y
 luego se li trobà una llibreta ab què falsament portaba lo gasto de sagristia
 a espatllas de un san Christo.²¹

Epitafi
 Aquí jau un escolà
 que visqué com si moria,
 perquè estava cada dia
 ab la candela en la mà.²²
 No dubtis si se salvà 5
 ni per això estigas trist,
 que'l millor lladre que hem vist
 logrà absolució perfeta,
 perquè posà sa llibreta
 a espatllas de Jesuchrist. 10

Anà desplegant las velas,
 y perquè bo aparegués,
 sent un confrare, y no més,
 prenia moltas candelas.²³
 Y si acàs saber anhelas 15

²¹ Pau Puig. *Obra catalana*, a cura de Maria Rosa Serra Milà. Barcelona: Barcino (20127).

²² L'expressió «estar amb la candela a la mà» significa 'estar a punt de morir'.

²³ «Qui és confrare pren candela» vol dir que en les al·lusions indirectes l'ahudit s'adona que es parla d'ell. I aquesta frase també s'escau prou bé, en sentit literal, fent referència als robatoris de l'escolà.

com ab poch temps féu tant mal,
te responch molt puntual
que volgué durant sa vida
tenir la cera amanida²⁴
per fer-se lo funeral. 20

Que en lo sepulchre se estiri
no deu causar-te quimera,
perquè la mateixa cera
lo posà dret com un ciri.
Lo que és precis que t'admiri 25
és vèurer que en aquesta hora
sens dubte sa sort millora,
perquè és lo bo del fet seu
que Jesuchrist en la creu
li servís de cobertora. 30

Ab llaugeresa y porfia²⁵
féu quant era menester,
però cuidaba primer
de la seva sagristia.
La justícia que volia 35
executà sens treball,
pués los ciris sense tall,
o que may foren encesos,
després de portar-los presos
los passaba Bòria-vall.²⁶ 40

²⁴ *amanida*: 'preparada'.

²⁵ *porfia*: 'obstinació, tenacitat'.

²⁶ *bòria*: 'raval, caseriu forà i de poques cases'. El DCVB, II, 591 registra l'expressió «Anar Bòria avall»: 'càstig que es donava antigament a certs delinqüents en la ciutat de Barcelona i que consistia a fer-los recórrer el carrer de la Bòria i altres vies, cavalcant en un ase i nus de mig cos en amunt, i ésser assotats per la mà del botxi en cada cantonada'. Actualment el carrer de la Bòria encara porta aquest nom, i va gairebé paral·lel al carrer de la Princesa, des de la Via Laietana fins a la plaça de la Llana.

Va vèndrer ab estas tretas²⁷
a menos preu los millors,
y estàban los compradors
esperant-lo ab candeletas.

Ab totas aquestas fetas 45
resucitarà gloriós,
y si no-s troba lo cos
se dirà en l'hora postrera
que un home de tanta cera²⁸
no és miragle se aja fos. 50

La mort de l'escolà²⁹

(Al P. Ramiro Rodamilans)

A Montserrat tot plora,
tot plora d'ahir ençà,
que allí a l'Escolania
s'és mort un escolà.
L'Escolania, oh Verge, 5
n'és vostre colomar:
a aquell qui ahir us cantava
qui avui no·l plorarà?

En caixa blanquinosa
mirau que hermós està, 10
n'apar un lliri d'aiga
que acaben de trencar.
Té el violí a l'esquerra
que solia tocar;
lo violí a l'esquerra, 15
l'arquet a l'altra mà.

²⁷ *treta*: 'enginy, artificio amb què es procura enganyar algú'.

²⁸ *cera*: 'importància, presumpció'.

²⁹ Jacint Verdaguer. *Poesia*, 1. Barcelona: Proa, 2005, "Totes les obres, III", pàg. 212-213.

Sos companys de cobla
 lo duen a enterrar.
 Lo rossinyol salmeja,
 salmeja més enllà; 20
 quan veu l'Escolania,
 calla per escoltar.
 Lo cant de les absoltes
 comencen d'entonar;
 lo primer vers que entonen 25
 del cel sembla baixar,
 lo segon vers que canten
 se posen a plorar.
 Lo mestre de la cobla
 los aconhorta en va, 30
 les fonts ja són rieres,
 i les rieres mar.

Oh patges de la Verge
 bé teniu de plorar,
 al que millor cantava 35
 venint de soterrar.
 Los monjos també ploren,
 sols canta un ermità,
 sentint cantar los àngels
 i amb ells lo nou germà, 40
 aucell d'ales obertes
 que cap al cel se'n va.

Mentre ell canta pels aires,
 lo violí sonà.